

Kántor Lajos

TITOK ÉS TARTOZÁS

Szabédi Lászlóról, 1998-ban

Még nem volt huszonegy éves, amikor – egész pontosan: 1928. április 6-án – már így kérdezett (versben): „*Micsoda rontás rabja lehetek?*” Az „*olvasottak és nem olvasottak*” diáriumaként ugyanettől az évtől készített feljegyzéseiben, ahol szó van Jézusról és Brassairól, Petőfiről és Durkheimről, magas matematikáról és az adózás lehetséges hasznáról, természetszerűen bukkann elő az életprogram: „*Nem akarok azonban abba a hibába esni, mint mások, akik azt vélték, hogy velük bizonyos végső pontra jutott a tudomány vagy művészet vagy bármi más. Én csak a magyarság egy gyönyörű lendülését akarom, s ezt meg is csináljuk...*” (Egy barátja keresztneve zárja a mondatot, az ifjúkori tervezés társáé. És ez is jellemző. Nagy gondolatai megvalósításához Szabédi egész életében kereste a társakat – néha rájuk is talált, például a negyvenes évek elején, a *Termés* szerkesztése közben.) Egy évvel későbből a kézírásban megőrzött napló a következő „novellatémát” kínálja: „*Majd Székely László. Valami furcsa nevű hős szerepel benne. Gondolkozik és él. Sehogy sem érti a dolgokat. A barátjának, aki azt hiszi, hogy ez a furcsa nevű ember menthetetlen, mindig vígan és reménykedve mondja nagy kétségbeesések után: nem baj! majd Székely László! Vagy háromszor fordul elé ez a remény (nagyon kétségbejítő helyzetekkel kapcsolatban). A barátja megkérdi: ki az a Székely László? Hát te nem ismered? (A barátja egészen öntudatlan, ösztöni figura.) Himnuszt zeng Székely Lászlóról. Ő az, aki mindent ért. Aki ebben a világban (ami az ő fantáziájának a szüleménye) mindenkit szeret. Aki mindent legjobban megold. A végén megmagyarázza a dolgokat. Kedves olvasó! Tulajdonképpen én vagyok ez a Székely László. [...] Novelláim, verseim alá ezt a nevet írom, babonából, én is. És várom és remélem, hogy ő mindent megold. Lehetetlen, hogy ne legyen hatalma. Nem szabad kételkednem benne. Hitem, bálványom ez a név és az a rejtelmes hatalom, amit ez a név idéz.*”

Hitek és bálványok sűrűn cserélték egymást a XX. század Kelet-Közép-Európájában, a magyarság szűkülő életerében, Erdélyben, ahol az idézett „novellatéma” megszületett, az eltelt hét évtized azonban – ha csak bizonyos körben is – megőrizte Szabédi (Székely) László nevét, hírét, legendáját. A József Attilához hasonló életlezárás, annál is inkább, hogy ez az öngyilkosság a kolozsvári Bolyai Egyetem fogalmával (felszámolásával) kapcsolódott egybe, szélesítette azoknak körét, akik Szabédiről „valamit hallottak”, de a titok és tartozás tartománya ettől még nem került közelebb az utókorhoz, korunkhoz. Pedig írástudók sora idézhető meg a titokfejtők fajtájából a hatvan évnél is többet átfogó Szabédi-bibliográfiában. Babits beszélgetőfűzeteinek 1940. októberi, a Baumgarten-díjra, a közeli díjosztásra vonatkozó bejegyzései közt olvasható: „*Szabédi László kis díjra. (Erdélyi, nagyon jó költő).*” Ezt megelőzően a *Nyugat* 1940. augusztus 1-jei számában – amelyet Cs. Szabó László Erdély-esszéje nyit – Illyés Gyula Szabédi-kritikája a következő itélettel zárul: „*Szabédi László székely, de ezzel az első lírai gyűjteményével az egész ifjú magyar költészet igen értékes tagja lett.*” Egy évvel később, szintén a *Nyugatban*, Schöpflin Aladár Szabédi prózakötetéről ír; és ahogy Illyés AZ ALKOTÓ SZEGÉNYSÉG című verset mutatta fel mint remeket, Schöpflin is talál egy novellát (A KESERVES), amelyet balladisztikus formában időállónak minősíthet. („*Van benne valami sajátosság*an

ősi, valahogy nagyon régi, primitív rajzokra emlékeztető. Szerencsés pillanatában született műve egy tehetséges fiatal írónak, aki kerüli a járt utakat, a maga külön útját keresi.”) Csak Babits halála után, 1942-ben kap Szabédi Baumgarten-jutalmat – ám ebben bizonyára benne foglaltatik Babits Mihály korábbi véleménye is. Az 1942-es javaslat állítólag Molter Károlytól származott, ő ajánlotta ezer pengőre Erdély legtehetségesebb lírikusát; az összeget Schöpflin emeltette fel, elolvasva Szabédi verseskönyvét. (A történetet a székelgyföldi, majd chicagói újságíró-író, híres szakácsművész Szathmáry Lajos meséli el Szabédi Lászlóhoz írt levelében. Eszerint Molter így reagált a hírre: „Lászlónál érdeme-sebb ember ritkán kapott Baumgarten-díjat.” A levél elején arról számol be Szathmáry, hogy Molter áradozva nyilatkozott Szabédi legújabb, az *Erdélyi Helikonban* megjelent verséről: „Azt mondta, hogy úgy érzi, ez az a vers, amit Kosztolányi mindig szeretett volna megírni, de nem volt hozzá elég tehetsége.” – A TELEHOLD-ról van szó.)

Az erdélyi kortársak, munkatársak legtöbbje (Bözödi György, Szenczei László, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Asztalos István, Szemlér Ferenc, Csehi Gyula, Jancsó Elemér, Balogh Edgár, Mikó Imre) hasonló elismeréssel szólt Szabédiról. Talán ezeknél a cikkek-nél, nyilatkozatoknál, leveleknél is fontosabb, jellemzőbb viszont az, ahogy a tanítványok emlékeznek rá. Az 1940/41-es báréi tanítóskodására vonatkozó feljegyzésben (a Szabédi-hagyatékban) olvassuk: „örök életemben azt tartottam, hogy aki tanítani akar, annak előbb meg kell tanulnia azt, amit a tanításra kerülő tud”. Nos, ez a hatalmas tudású ember rendelkezett azzal a képességgel, hogy „a tanításra kerülők” gondolkodásmódjához közel kerüljön, és épp ezáltal tudja alakítani őket. A sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium diákjának emlékeit idézi fel Beke György 1946-ból; egy éles konfliktushelyzet megoldásában vállalt szerepet a tanári karba „csendben, alázattal, szomorúsággal” nemrég Kolozsvárról jött Szabédi László; felnőtteket megillető komolysággal szólt a lázadó diákokhoz. „A szavai határozottak voltak mindig – akkor különösen – és bizonyosak. Igazak. Szépek. Nem stílusuk tette igazán azzá őket, hanem a gondolat, amely átragyogott rajtuk. A felelősség, amely az időhöz kötötte. A közvettenség, amellyel lehajolt hozzánk, gyámolító gyámoltalansággal és önmagát tépő kétellyel.” Tíz évvel később, 1956 őszén, mint a Bolyai Tudományegyetem köztisztviselőként álló tanára, egy súlyosabb – Szabédit is fenyegető – helyzetben nem tudott hasonlóképpen meggyőző lenni, teljesíteni a már pártfeladatul kapott csendesítést, a lázongó fiatalok leszerelését. „A máskor oly éles érvelésű esztéta megbukott ezen a próbatételen, húszéves diákjai előtt” – írja Láng Gusztáv; a politizáló Szabédit elmarasztaló emlékeihez ugyanakkor hozzáteszi: „a költőt és az ideológiai kötöttségek között is eredeti szaktanárt azonban változatlanul becsültük”.

Az 1956-os történet és Szabédi László egyetemi, közéleti viszontagságai (már a negyvenes évek közepétől) erősebb megvilágítást, külön fejezetet igényelnek. Ám a kortszakot s az erdélyi, romániai viszonyokat nem ismerők számára itt, a kortársi tanúságtételek felvillantásakor is jelezni kell, hogy Szabédi mint magát a magyarságnak elkötelezett polgári értelmiségi, aki 1940 decemberében az *Erdélyi Helikonban* ÜDVÖZ-LÉGY, SZABADSÁG! címmel közölt a bécsi döntéshez kapcsolódó (bár korántsem mámoros) verset, majd 1942 és 1944 közt (Jékely Zoltánnal, Kiss Jenővel, Bözödi Györggyel, Asztalos Istvánnal együtt) a *Termés* című, nemzetpolitikai kérdésekben önálló hangját hallató folyóiratot szerkesztette – 1944 októberében új helyzet előtt áll. A váltás neki annyiban volt könnyebb, mint jó néhány értelmiségi sorstársának, amennyiben a marxista világmagyarázattal nem most kezdett ismerkedni (noha a proletár internacionalista felfogással nyílt vitában állt), és a magyar–román kérdést korábban is közletről, nem illuzórikusan szemlélte. (Mi sem jellemzőbb, mint hogy 1940

novemberében tanítónak jelentkezett egy mezősegi román faluba, onnan hozta magával, illetve fordította magyarra a BÁREI CSUJOGATÁSOK-at.) A hatalomváltáskor az úgynevezett népi demokrácia szolgálatába állt tehát, belépett a kommunista pártba, azzal biztatva magát, hogy a szocializmus megoldja az őt mindig elsődlegesen foglalkoztató nemzetiségi kérdést. Korai kétélyeit elnyomva, nem utolsósorban vezető ideológusok (például Gaál Gábor) által folyamatosan igényelt bizonyításnak eleget téve olykor maga is ideológiai perzekutorrá vált – üldözővé és üldözötté egy személyben. Aki elhittette magával, hogy közössége érdekeit szolgálja (sosem a magánérdeket, a személyes karriert). Ezt a kortársak pontosan tudták.

Visszatérve a tanítványi vallomásokhoz, a „szaktanár” alakján túl egy nemzedék példaképéről kell szólnunk, bármennyire vitathatónak látszik is az Láng Gusztáv emlékezésének idézése után. „Négyesy-szabású professzor akadt volna: Szabédi László” – ismeri el az egyik leghitelesebb kortanú, Szilágyi Domokos, vitázó kedvű, egyébként inkább tagadva pontosító emlékezésében, a *Forrás*-nemzedékről szólva. Nemcsak akadt volna – „akadt” is, és ezt (noha a korabeli egyetemi irodalmi körön kívül) Szabédi egy évtizeden át gyakorolta, többek közt Szilágyi Domokos műveivel tanúsíthatóan. De kezdjük előbből a bizonyítást. Jánosi János, a román irodalmi életben nagy tekintélyű bukaresti esztéta professzor (aki egyebek közt megírta a román filozófiatörténetet) a negyvenes évek végéről, a leningrádi tanulmányait megelőző Bolyai-korszakából emlékezik Szabédira, a diákjaira lenyűgözően ható, tekintélyét sosem éreztető, tanítványaival kollegiálisan viselkedő tanárra. „A szelíd zordság és az engedelménytételre mindig kész szigorúság megtestesítője volt. Az maradt a vitákban is, szavai egyszerre voltak metszők és megértők, s vitapartnerének érvei mögött sohasem tételezett föl rosszindulatot, legfőnnebb a dolgok meg nem értését; meggyőződéseiben megingathatatlan volt, de mindig érdekelt más meggyőződése is, mindig rokonszenvezett embertársaival, és rokonszenvvel szemlélte a világ dolgait; azt hiszem, ez volt legjellemzőbb vonása, rokonszenvessége, és ezt igényelte másoktól is. Közel álltunk hozzá lelkileg, bár meglehetősen hírtelenek voltunk az ő nyugodtabb, meditatívabb alkatához viszonyítva, túl hevesek és „mindentudók», mert bennünk nem éltek azok a kétségek, melyekkel ő, aki valóságos hajlandóságú ifjúból lett racionalistává, s aki örökkön küzdött, szüntelenül szigorúan ellenőrizve kritikai szellemét, önszántából vállalva a vezeklést, valahányszor vélt vagy valós gyarlóságot észlelt önmagában.” A Jánosinál pár évvel fiatalabb, de ugyanazon kor és világnézet által nevelt költő-publicista, Szász János emlékidezésében hasonló arcvonásokra ismerünk: „Tanárom volt, később barátjául fogadott. Nem atyáskodva vagy szárnya alá véve, nem ombolygató oltalmazóként, de egyenjogú társként – előlegben: pályatársként – a nyílt véleménymondás, az őszinte eszmecsere és föltétlen kritika szellemében.”

A mi nemzedékünk – a *Forrás* – és Szabédi László között nem csupán életkorban volt nagyobb a távolság (a húszévesnek az ötvenes nehezen megszerezhető barát): ő mindvégig megmaradt és most már örökre megmarad nekünk A TANÁRNAK. Még egyetemisták, bolyaisták voltunk, amikor Szabédi a szamosfalvi sínre feküdt. 1956–57 és az 1959. februári kolozsvári egyetemegyesítés után (benne tanárunk közismert megszégyenítettésével) akkora volt és oly személyes ez a trauma, Szabédi László önként vállalt halála – éppen túlestünk utolsó vizsgánkon vele –, hogy ki nem irhatta senki és semmi belőlünk. Persze nem a halott, hanem az élő TANÁR bizonyult mesternek. Úgy, ahogy azt a legteljesebben Lászlóffy Aladár vallotta meg húsz évvel a számunkra meghatározó ember halála után. Tanulmányai rendjét, értelmét, szellemét, hangulatát vezet vissza Lászlóffy a Szabéditől kapottakhoz, „az első egyetemi naptól az utolsó, áprilisi záporosóban együtt tett péntek esti sétáig. Valahol benne van azóta is minden meg-

kezdt papírlapomban, minden cédulám adatolásában, minden költésre, politikára, nemzetiségi létre, szolgálatra vonatkozó gondolat megforgatásában és elraktározásában, egy majdani, talán soha egészen el nem készülő személyes világtérképéhez. A pontosság bűvöletét parancsolta rám, ahol csak a költői hév akart elragadni, s a fantasztát erősítette bennem, ahol a hideg ész fegyelme tört előre”.

Szilágyi Domokos vissza-visszatérése Szabédihez ugyanilyen jellemző – magyarázat egyrészt a Szilágyi-életműre, másrészt a korra, a kor okozta torzulásokra. (Jánosi János leírása is ezért igazán fontos.) Szilágyi – 1968-ban, tehát egy politikai-szellemi nyitást hozó történelmi pillanatban, amely az ő költészetének a felívelését is elindítja – Szabédi László életének és pályájának legnehezebb, nem könnyen megérthető és magyarázható szakaszát korántsem akarva elhallgatni, felmentő levelet fogalmaz az utókorhoz: „...nem mentetgetni akarom a költőt, hanem megértetni. Mentetgetni egy ilyen európai szabású költőt nevétséges volna. (Igen, igen, tudom, hogy túl sokat hajigáloztunk az európaiság fogalmával; de én, itt és most, halálos-komolyan gondolom.) Mentetgetőzésre különben is csak az szorul, aki renyhe; egy kis megértés viszont mindannyiunkra ránk fér – amint a legutóbbi évezredekben szintén kiderült”. Szilágyi Domokos szól „a termés utoljáról” is (amely „mint tudjuk: sok és sokféle okból – selejtes”), a kegyetlen logikáról, a közösség életéről, az ember idegeiről, a sorsfordulatokról, arról, hogy a ráció „hasztalan óvja fensőbbes tárgylagosságát: a pillanat, a jelen, az átélés megjárhatja vele a poklok poklát”.

Végül: a magam tanítványi tartozásáról, a titokfejtés-kísérletekről és arról, hogy ismerjük-e 1998-ban a poklok poklát, amelyet – amelyeket! – Szabédi hetven-hatvan, de főként ötven és negyven évvel ezelőtt átélt. Egyetemi leckekönyvemben (még „Bolyai” din Cluj olvasható benne) az első Szabédi-bejegyzés, az irodalmi nyelvtörténet (stílustörténet) kollokviumról, 1957. május 17-i; a négy féléven át hallgatott kurzusból 1959. január 22-én vizsgáztam, előtte egy héttel pedig finnugor-indoeurópai összehasonlító nyelvészetből, szintén Szabédi Lászlónál. A kapott érdemjegynél fontosabb dokumentum (számomra legalábbis) a kolozsvári akadémiai folyóiratban, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1959. 1–4. számában közölt tanulmány, a NYELVI TUDATOSSÁG ÉS REALIZMUS (MÓRICZ ZSIGMOND „RÓZSA SÁNDOR ÖSSZEONJÁ A SZEMÖLDÖKÉT” CÍMŰ REGÉNYÉNEK NYELVÉRŐL), amelynek még szemináriumi tanári irányítója, pallérozója Szabédi László volt. Móriczban és a nyelvi realizmusban utazva jártam először a Postakert utcai második emeleti lakásban. A Lázár utcai szülői házba, ahol költő-professzorom édesanyja és két leánytestvére lakott akkor, valamivel később jutottam el. (Mára sikerült Szabédi-emlékházat, állandó kiállítást tető alá hozni itt, és alakul a Lázár utcában az erdélyi magyar irodalom dokumentumainak gyűjtőhelye, múzeuma.) Az 1959. április 18–19-i döbbenet óta igyekszem – mint a néhány idézetből sejthető, sokadmagammal, törleszteni valamit az adósságból. 1980-ban még úgy gondoltam, hogy a válogatott műveknek rangos kiadásával (Magvető) sikerül megértetni legalább a magyarországi irodalmi közvéleménnyel, hogy mit is jelent az ENYÉM EZ A TÖRTÉNELEM cím; sajnos, be kell ismernem, szinte hiába annyi tanulmány, az 1993 óta tavaszonként (Kolozsvárt és a Marosvásárhelyhez közeli Szabédon) megrendezett Szabédi Napok – Szabédi László művének történelmi méreteit alig-alig ismeri a közönség, sőt az úgynevezett szakma. Tartozásunk így nemhogy csökken, hanem egyre nő a tőlünk elfutó időben. Erre próbáltam utalni az 1979-es BIBÓ-EMLEKKÖNYV-ben is, Szabédi László „harmadik útját” idézve fel.

Elfogultságom megvallása után most már az volna az irodalomtörténeti feladat, hogy a történelmi és irodalmi dokumentumok hegyén átjutva próbáljam fölrajzolni

Szabédi László pályáját. Tulajdonképpen élete drámáját, a kor nagyregényét kellene megírni, ám minthogy az ilyen kísérletek mostanáig inkább kudarccal, semmint valószínű sikerrel jártak, a lehetőség megkísértése is riaszt. Marad hát a szerényebb kísérlet: újabb nekirugaszkodással tallózni a hatalmas kéziratok hagyatékában, és a történelmet, Erdély közelmúltját híva tanúnak, szólni a költőről, a próza-, dráma- és esszéíróról, a kritikusról, a tudós tanárról, a közéleti emberről. És a rontásról, amelytől sem életében, sem halálában nem szabadult.

Gutai Magda

TAPASZTALAT

Törekedtem?
Csak megtörettem,
nem éppen úgy, ahogy az ostya.

Hasadozik a vörös bazaltfal.
A barlang
kiveti üregeiből a homályt,
rágcsálók tetemét, csontokat,
meztelen csigát és áporodott csendet.

Próbálkoztam?
Csak megpróbáltak.

Kifordultam magamból, mint a kesztyű.
Leváltam
minden tapasztalatomról, vagyis inkább
fonákjukról próbáltam
visszatérni.

Most tapasztalt vagyok.

Gyönyörű szoknyám bazaltszoknya.
Sziklaráncaiból denevérek
tódulnak ki, megijesztenek.
Éppúgy, ahogy a cinkék, csalogányok.